

JAARVERSLAG 2013

Raad voor de leefomgeving en infrastructuur

De Raad voor de leefomgeving en infrastructuur is in februari 2012 ingesteld met de publicatie van de Wet instelling Raad voor de leefomgeving en infrastructuur.

De Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) is het strategische adviescollege voor regering en parlement op het brede domein van duurzame ontwikkeling van de leefomgeving en infrastructuur.

De raad is onafhankelijk en adviseert gevraagd en ongevraagd over langetermijnvraagstukken. Met een integrale benadering en advisering op strategisch niveau wil de raad bijdragen aan de verdieping en verbreding van het politiek en maatschappelijk debat en aan de kwaliteit van de besluitvorming.

De raad werkt met een werkprogramma en wordt ondersteund door het Rli-secretariaat.

INHOUDSOPGAVE

▶	VOORWOORD	4
▶	1. RAAD VOOR DE LEEFOMGEVING EN INFRASTRUCTUUR	6
▶	2. PUBLICATIES 2013	9
▶	Ruimte voor duurzame landbouw	10
▶	Onbeperkt houdbaar, naar een robuust natuurbeleid	11
▶	Veiligheid bij Brzo-bedrijven, verantwoordelijkheid en daadkracht	12
▶	Sturen op samenhang, governance in de metropolitane regio Schiphol/Amsterdam	13
▶	Nederlandse logistiek 2040, designed to last	14
▶	Duurzame keuzes bij de toepassing van het Europees landbouwbeleid in Nederland	16
▶	Verslag debat 'De (on)zekerheden in woningbehoefteramingen'	17
▶	3. FINANCIËEL OVERZICHT	19
▶	4. VOORUITBLIK 2014	21
▶	5. SAMENSTELLING RAAD EN SECRETARIAAT IN 2013	24

VOORWOORD

Dit jaarverslag beslaat het eerste volledige jaar van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur. De raadsleden zijn in augustus 2012 benoemd en van start gegaan. De eerste maanden stonden in het teken van het vinden van een eigen werkwijze en koers en een nadere kennismaking met het adviesdomein. Het inhoudelijk profiel werd vastgelegd in een strategisch perspectief. Bovendien werd in een uitgebreide gespreksronde met bewindslieden, beleidsdirecteuren van IenM, EZ en BZK en maatschappelijke organisaties het eerste eigen werkprogramma (2014-2015) voor de nieuwe raad opgesteld. Dit programma bevat naast een aantal concrete adviesvragen ook meer meerjarige programmalijnen gebaseerd op belangrijke trends en ontwikkelingen in het fysieke domein.

De raad heeft zich ten doel gesteld om vraaggericht en vernieuwend te werken. Om meer vraaggericht te kunnen werken heeft de raad in 2013 regelmatig verbinding gezocht met zowel departementen als met de samenleving en partijen in het veld. Er zijn voor en tijdens het opstellen van adviezen talloze gesprekken gevoerd op de departementen en in de samenleving. Ook heeft de raad geëxperimenteerd met nieuwe werkvormen om kennis en kunde uit de maatschappij in de adviezen te betrekken, zoals intensieve meerdaagse expertmeetings en internetdiscussieplatforms.

In 2013 zijn een paar adviezen uitgebracht waarvan de voorbereidingstijd verkort kon worden tot perioden tussen de 3 maanden en een half jaar. Bij de presentatie van adviezen werd steeds vaker gebruikgemaakt van infographics en animaties. De Rli bestrijkt het gehele veld van de leefomgeving maar met inzet van geassocieerde leden, extern deskundigen en een zeer professioneel en betrokken secretariaat, slaagt de raad er in de praktijk in veel deskundigheid te mobiliseren. In juni van dit jaar is het secretariaat verhuisd van de Nieuwe Uitleg naar de Oranjevuitensingel in Den Haag.

De raad is trots op de adviezen die dit jaar zijn uitgekomen en de publiciteit die ze daarmee bereikt heeft. Daardoor begint de nieuwe raad langzaam maar zeker een naam en een plek te krijgen in het maatschappelijk debat en in de beleidsvorming in het leefomgevingsdomein.

mr. H.M. Meijdam, voorzitter

dr. R. Hillebrand, algemeen secretaris

RAAD VOOR DE LEEFOMGEVING EN INFRASTRUCTUUR

1

RAAD VOOR DE LEEFOMGEVING EN INFRASTRUCTUUR

1

De Rli is het strategisch adviescollege voor regering en parlement op het brede domein van duurzame ontwikkeling van de fysieke leefomgeving. De raad is onafhankelijk en adviseert gevraagd en ongevraagd over langetermijnvraagstukken. De Rli werkt op de (fysieke) beleidsterreinen van de ministeries van IenM, EZ en BZK. De raad is op 10 februari 2012 bij wet ingesteld. De Rli-raadsleden zijn per 1 augustus 2012 officieel geïnstalleerd.

Taak Rli

De Rli heeft tot taak de regering en de beide Kamers der Staten-Generaal te adviseren over strategische beleidsvraagstukken inzake de duurzame ontwikkeling van de leefomgeving en infrastructuur, meer in het bijzonder op het gebied van wonen, ruimtelijke ordening, milieu, klimaatbeleid, water, landbouw, natuur, voedsel(kwaliteit), verkeer en vervoer en de ruimtelijk-economische ontwikkeling, al dan niet in onderlinge samenhang. De raad heeft voorts tot taak de regering en de beide Kamers der Staten-Generaal te adviseren over de hoofdlijnen van het beleid en wetgeving gericht op het voorkomen van ongevallen en rampen als gevolg van het gebruik, de opslag, de productie en het vervoer van gevaarlijke stoffen en de beperking van de gevolgen van dergelijke ongevallen en rampen.

De raadsleden

De Rli bestaat uit twaalf leden, inclusief de voorzitter. De leden zijn onafhankelijk en benoemd op basis van hun brede maatschappelijke kennis en ervaring. Ze komen uit de kring van het openbaar bestuur, het bedrijfsleven en de wetenschap. De raadsleden zijn benoemd bij Koninklijk Besluit voor een periode van vier jaar. Zij worden in hun werk ondersteund door een groep van vijftien geassocieerde leden. De raad kan uit deze expertgroep leden toevoegen aan een commissie die een advies

voorbereidt. De overige geassocieerde leden vervullen de rol van kritisch lezer in de verschillende fasen van de totstandkoming van adviezen.

Werkwijze

De raad wil met zijn adviezen een agenderende, richtinggevende en voedende bijdrage leveren aan maatschappelijke discussies en politieke oordeelsvorming en aan regering en parlement nieuwe handelingsperspectieven aanbieden. De raad doet dit door trends en ontwikkelingen te volgen, maatschappelijke vraagstukken te signaleren en te agenderen. De adviezen zijn openbaar en komen in een open proces met adviesvragers en maatschappelijk betrokkenen tot stand. De raad stelt jaarlijks een werkprogramma op dat wordt vastgesteld door de ministers van Infrastructuur en Milieu (IenM), Economische Zaken (EZ) en Wonen en Rijksdienst en de staatssecretarissen van IenM en EZ. Dit werkprogramma wordt opgesteld met behulp van meerjarige programmalijnen. Met de gekozen werkwijze heeft de raad een aantal aanbevelingen uit de door Berenschot opgestelde nulmeting geïmplementeerd.

Meerjarige programmalijnen

Met ingang van het werkprogramma 2014-2015 werkt de Rli met meerjarige programmalijnen, gebaseerd op de belangrijkste ontwikkelingen voor het fysieke domein. De programmalijnen bieden een kader voor nieuwe adviesvragen en versterken de mogelijkheid tot integrale adviesvragen. De raad hecht er aan om de verbinding te zoeken tussen de verschillende sectoren die binnen het adviesdomein van de Rli vallen. Daarnaast is het volgens de raad zaak om de verbinding te leggen tussen de opgaven op (middel)langetermijn en de beleidspraktijk van alle dag.

Nieuwe werkwijzen

De Rli heeft in 2013 geëxperimenteerd met een aantal nieuwe werkwijzen. Bij het advies over de veiligheid bij Brzo-bedrijven is gebruikgemaakt van

een digitaal discussieplatform. Voorafgaand aan een deskundigenbijeenkomst zijn de deelnemers uitgenodigd te reageren op stellingen die middels internet aan een geselecteerde groep zijn voorgelegd. Een aantal deelnemers heeft op deze manier bijgedragen aan de discussie die tijdens de deskundigenbijeenkomst werd voortgezet. Bij het advies over wonen en zorg dat begin 2014 is gepubliceerd, is in 2013 een deskundigenbijeenkomst van anderhalve dag georganiseerd. Op deze manier is er tijd voor een intensieve uitwisseling van ervaring en standpunten. Een meerdaagse expertmeeting kan in de juiste fase van het adviesproces duidelijk meerwaarde hebben. Bij de presentatie van het advies over de logistieke kracht van Nederland is er, onder andere via social media, intensief contact geweest met de samenleving. Dit heeft geresulteerd in een groot bereik van het advies.

Samenwerking met andere adviesraden

Voor het advies over veiligheid bij Brzo-bedrijven is samengewerkt met de WRR. In het adviestraject 'Langer zelfstandig' (publicatie 2014) kreeg deze samenwerking een vervolg door opname van een lid van de WRR in de raadscommissie die het advies schreef. Voor dit advies werd ook samengewerkt met de Raad voor de Volksgezondheid & Zorg. Voor het advies 'Doen en laten' werd samengewerkt met de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Ten slotte is de Rli trekker van het rijksbrede thema *Duurzame ontwikkeling*.

Geassocieerde leden

Omdat de omvang van twaalf raadsleden het onmogelijk maakt op alle beleidsvelden in voldoende materiedeskundigheid te voorzien, bevat de instellingswet van de Rli het voornemen een groep geassocieerde leden aan de raad te verbinden. Begin 2013 heeft de raad vijftien zestig materiedeskundigen bereid gevonden geassocieerd lid van de Rli te worden. Namen en een kort profiel van de geassocieerde leden zijn te vinden op de website van de Rli (www.rli.nl). De raad overlegt een of tweemaal per jaar met de geassocieerde leden over maatschappelijke ontwikkelingen in het fysieke domein en de gevolgen die dit zou moeten hebben voor de agenda van de Rli. Geassocieerde leden kunnen ook gevraagd worden zitting te nemen in een commissie of vanuit hun deskundigheid te reflecteren op de concepttekst van een advies.

Internationaal perspectief

De Rli kent een sterke internationale focus en volgt daarom de ontwikkeling in kennis, innovatie en praktijk in andere landen, en de beleidsontwikkeling binnen internationale instellingen en de Europese Unie. Een inventarisatie van internationale ontwikkelingen is onderdeel bij de voorbereiding van elk advies. Ook de activiteiten van een aantal internationale netwerken (zoals ENCA, ESDN), van denktanks (bijvoorbeeld CEPS, IEEP) en fora (zoals ITF, IPCC, IPBES) zijn voor de Rli van belang. De vakspecialisten bij de Nederlandse PV's (FAO, OECD, EU) en ambassades zijn als intermediair om informatie aan te boren van veel waarde voor de Rli en worden dan ook regelmatig geraadpleegd. Ook zijn er regelmatig contacten met EU-instellingen (vooral EC, EESC, CoR, EEA). De Rli is bovendien actief lid van de European Environmental and Sustainable Development Advisory Councils (EEAC). Afgelopen jaar zijn de kennisnetwerken die voor de Rli relevant zijn op een meer structurele wijze per Rli-beleidsveld geïnterviewd. De raad heeft bovendien het secretariaat gevraagd om een internationale verkenning op te stellen ten behoeve van het werkprogramma 2015-2016. Die verkenning is eind 2013 van start gegaan. Bij deze verkenning van beleidsontwikkelingen en 'emerging trends' worden de kennisnetwerken benut.

PUBLICATIES 2013

2

PUBLICATIES 2013

2

In 2013 heeft de raad zes adviezen uitgebracht, waarvan twee briefadviezen. Ook heeft de raad een debat georganiseerd over de (on)zekerheden bij woningbehoefteramingen en het verslag gepubliceerd op de website. De zes adviezen zijn achtereenvolgens:

- Ruimte voor duurzame landbouw
- Onbeperkt houdbaar, naar een robuust natuurbeleid
- Veiligheid bij Brzo-bedrijven, verantwoordelijkheid en daadkracht
- Sturen op samenhang, governance in de metropolitane regio Schiphol/Amsterdam
- Nederlandse logistiek 2040, designed to last
- Duurzame keuzes bij de toepassing van het Europees landbouwbeleid in Nederland

Ruimte voor duurzame landbouw

Aanleiding

De Nederlandse land- en tuinbouw bevindt zich in een spanningsveld. Aan de ene kant staan scherpe concurrentieverhoudingen op de wereldmarkt, met schommelende prijzen. Aan de andere kant staat de samenleving die steeds hogere eisen stelt. Politieke en economische veranderingen, nationaal en internationaal, roepen fundamentele vragen op over de toekomstige plaats van de land- en tuinbouw in de Nederlandse samenleving. Helderheid en richting is nodig, terwijl tegelijkertijd zoekruimte en een voortdurende aandacht voor de mogelijkheid van verdere ontwikkeling vereist is om vooruit te komen.

Kern van het advies

De raad schetst de maatschappelijke dilemma's rond de land- en tuinbouw in Nederland. Voortgaande innovatie en versnelde verduurzaming zijn noodzakelijk om deze dilemma's op te lossen. Bezien vanuit de verduurzamingsopgaven zijn er volgens de Rli op hoofdlijnen drie bedrijfsvormen te onderscheiden: het gespecialiseerde rurale bedrijf, het quasi-industriële bedrijf en het stedelijk georiënteerde bedrijf. Elke bedrijfsvorm moet verduurzamen, maar de centrale duurzaamheidopgave is verschillend.

De raad adviseert de rijksoverheid om de visie van de Rli op de land- en tuinbouw verder met partijen uit te werken, ontwikkelruimte te geven aan de drie verschillende agrarische bedrijfsvormen, kennis en innovatie in te zetten als motor van verduurzaming, wetten en regelgeving waar nodig aan te passen en een permanente dialoog tussen sector en samenleving te faciliteren.

Presentatie en nazorg

Het advies is op 20 maart 2013 aangeboden aan de staatssecretaris van Economische Zaken, Dijkema, en tevens aan de vaste commissie voor Economische Zaken van de Tweede Kamer. Het advies heeft veel aandacht gekregen in de landelijke dagbladen (waaronder FD, NRC, Trouw), vakbladen en sociale media, en is gepresenteerd in verschillende gremia. FD en NRC hebben beiden uitvoerig en positief over het advies bericht. LTO is kritisch geweest over de toonzetting in de pers, waar veel aandacht is geweest voor de noodzaak van een verdere verduurzaming van de sector, terwijl de sector al veel doet. Vanuit milieu- en dierenwelzijn-organisaties zijn kritische geluiden gehoord over

het vertrouwen dat uit het Rli-advies spreekt in de mogelijkheden voor het quasi-industriële bedrijf om net als de andere bedrijfsvormen een belangrijke bijdrage te kunnen leveren aan verdere verduurzaming. In totaal zijn er ongeveer vijftienveertig nieuwsberichten verschenen in de verschillende digitale en papieren media. Naast artikelen in de landelijke pers kwamen veel artikelen uit de agrarische hoek (De Boerderij met meerdere artikelen, Nieuwe Oogst, AgriHolland, Groene Ruimte).

Doorwerking

De officiële kabinetsreactie is op 3 februari 2014 verschenen, en geeft een goed beeld van recent kabinetsbeleid dat innovatie en verduurzaming in de land- en tuinbouw stimuleert. Ook biedt de brief helderheid over hoe het kabinet de taakverdeling tussen overheden onderling en tussen overheid, bedrijfsleven en samenleving ziet. De raad had – gezien het erkende belang van de agrofoodsector – liever meer rijksregie gezien, met name op de locaties van grotere mestverwerkingseenheden en grote agro-industriële bedrijven.

Onbeperkt houdbaar, naar een robuust natuurbeleid

Aanleiding

Het advies is de uitwerking van het voorgenomen advies 'Herijking beleid groene ruimte' uit het werkprogramma 2011-2012 van de gezamenlijke Raden voor de leefomgeving en infrastructuur.

De werkzaamheden zijn gestart in september 2011 en hebben geleid tot de publicatie van het advies 'Onbeperkt Houdbaar. Naar een robuust natuurbeleid' in mei 2013. Het adviestraject sloot qua timing en vraag goed aan bij het voornemen van het departement om met een beleidsvisie te komen.

Kern van het advies

Het advies geeft concrete richtingen aan voor het toekomstig natuurbeleid: versterken van de ecologisch-wetenschappelijke basis in beleid en uitvoering, meer flexibiliteit in de uitvoering en versterken van de synergie met economische en maatschappelijke ontwikkelingen. Ook geeft het advies concrete richtingen en voorwaarden aan voor ontwikkeling en beheer van natuurnetwerken, zodanig dat biodiversiteitsdoelen binnen bereik kunnen komen (prioriteitstelling gebieden, herziening agrarisch natuurbeheer, sturen op condities, continuïteit). Het advies geeft aan hoe draagvlak en maatschappelijke betrokkenheid kunnen worden versterkt (nieuwe arrangementen, reflexief sturen, natuureducatie). In het advies stelt de raad dat er een publieke verantwoordelijkheid is voor het bereiken van natuurdoelen, ook financieel, en geeft hij aan hoe daarnaast private belangen bij instandhouding van natuur vertaald kunnen worden in langjarige financiële bijdragen aan het beheer uit private middelen (systeem van rechten, gebiedsfondsen).

Presentatie en nazorg

Op 16 mei 2013 is het advies aangeboden aan de staatssecretaris van Economische Zaken, Dijkema. Het advies is bij het departement en in de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken goed ontvangen. Aan de gedegen analyse ligt goed schakelen met de wetenschappelijke wereld en het Planbureau voor de Leefomgeving ten grondslag, evenals het gericht uitzetten van aanvullend onderzoek. Daardoor zijn de conclusies en aanbevelingen in het publieke debat goed overeind gebleven.

De media-aandacht voor dit advies is groot. Nadat het advies werd uitgebracht op 16 mei, kwam

een grote stroom van reacties en berichtgeving in de verschillende media op gang, die de rest van het jaar aanhield. In mei en juni waren er ca. 150 media uitingen die direct en indirect betrekking hadden op het advies. Het advies haalde het NOS acht uur journaal en vrijwel alle landelijke kranten hadden een plek ingeruimd in hun digitale en papieren kranten. Vooral Trouw spande de kroon met dertien artikelen. NRC, Nederlands Dagblad/Reformatorisch Dagblad ieder zeven, de Volkskrant vijf, en FD en de Telegraaf elk een bijdrage. Verder waren de regionale kranten met vijftien en het vakblad de Boerderij met acht artikelen ook goed vertegenwoordigd. In de sociale media (met name Twitter) was het advies eveneens onderwerp van veel discussie. Inhoudelijk viel de grote hoeveelheid berichten over agrarisch natuurbeheer op maar er was ook relatief veel aandacht voor de effectiviteit van ecoducten.

Doorwerking

Zowel de analyse als de aanbevelingen vinden weerklank bij ministerie en parlement, evenals bij maatschappelijke actoren en organisaties. Binnen de agrarische sector is begrip voor de voorgestelde ontwikkelingsrichting van het agrarisch natuurbeheer, maar zijn er zorgen over de uitwerking in concrete situaties.

Qua timing en thematiek sluit het advies aan bij de ontwikkeling van een nieuwe natuurvisie bij Economische Zaken.

Het advies verscheen kort voor de Kamerbrief waarin het kabinet een nieuw stelsel voor agrarisch natuurbeheer aankondigt (6 juni 2013), in lijn met de aanbevelingen uit het advies. Deze brief is ook de kabinetsreactie op het onderdeel agrarisch natuurbeheer van het advies. Ook was het advies precies op tijd voor de debat- en consultatieronde die EZ heeft gehouden (natuurtop 22 juni 2013), gericht op het ontwikkelen van een nieuwe natuurvisie (voorzien voorjaar 2014).

Veiligheid bij Brzo-bedrijven, verantwoordelijkheid en daadkracht

Aanleiding

Integraal toezicht bij bedrijven die vallen onder het 'Besluit risico zware ongevallen (Brzo) is een onderwerp dat de adviesraad Gevaarlijke Stoffen onderhanden had op het moment van opheffing. De Rli heeft in november 2012 een brief gestuurd aan staatssecretaris Mansveld van Infrastructuur en Milieu waarin hij een advies aankondigt over de vraag of het huidige beleid en de vertaling daarvan naar wet- en regelgeving voor bedrijven die werken met gevaarlijke stoffen, de benodigde waarborgen biedt voor het kennisniveau, de focus en de integraliteit en bestuurlijke daadkracht.

Kern van het advies

De Rli constateert in het advies dat het toezicht en de handhaving op de meest risicovolle bedrijven in Nederland (die vallen onder het Besluit risico's zware ongevallen, Brzo), nog steeds problematisch is. Toezicht en handhaving moeten worden aangescherpt. De Rli adviseert daartoe de versnippering in toezicht en handhaving op te heffen en daadkracht in de handhaving te vergroten. Ook de bedrijven zelf zijn hierbij aan zet.

Presentatie en nazorg

Het briefadvies is schriftelijk aangeboden aan staatssecretaris Mansveld op 17 juni 2013. Op dat zelfde moment heeft de Rli een persbericht uitgebracht. Dit heeft geresulteerd in een aantal korte artikelen op de websites van verschillende kranten. Binnenlands Bestuur en het Financiële Dagblad hebben op basis van een interview een artikel gepubliceerd. Daarnaast is er in verschillende nieuwsbrieven aandacht besteed aan het advies. Over dit advies verschenen in totaal ongeveer drieëndertig media uitingen, een aantal keren werd het advies in één adem genoemd met het rapport van de Onderzoeksraad voor de Veiligheid over Odfjell. Naast aandacht van verschillende landelijke dagbladen was er veel aandacht voor het advies vanuit de hoek van milieu en veiligheid (Milieuoket, Petrochem, Duurzaam Ondernemen, Security Management, VNCI Nieuws, etc.).

Doorwerking

Op 20 juni was er een Algemeen Overleg in de Tweede Kamer over Externe Veiligheid/ Handhaving, daarbij is het advies, en de conclusies, zowel door de Kamer als door de staatssecretaris aangehaald. De kabinetsreactie is verschenen op

3 september, ondertekend door lenM, SZW en VenJ. Deze reactie gaat ten eerste in op de primaire verantwoordelijkheid van de bedrijven en ten tweede op de doorzettingsmacht voor Brzo en het stelsel van VTH (Vergunningverlening, Toezicht, Handhaving) in het algemeen.

In januari 2014 heeft het ministerie van lenM contact gezocht met de Rli en heeft gevraagd om inbreng in het dossier van de aansprakelijkheid en verzekering van risicovolle (Brzo-)bedrijven.

Sturen op samenhang, governance in de metropolitane regio Schiphol/Amsterdam

Aanleiding

De raad is door de staatssecretaris van IenM gevraagd advies uit te brengen over de governance van deze regio in verband met de voorbereiding van de Structuurvisie Mainport Amsterdam Schiphol Haarlemmermeer (SMASH). Hierbij was er behoefte aan advies over een meer robuuste governance in deze regio waarbij ook de nationale belangen worden geborgd.

Er spelen verschillende ingewikkelde vraagstukken in deze regio die nopen tot een verbetering van de governance. Die complexiteit uit zich onder meer in de grote variëteit aan betrokken actoren, in de samenhang tussen sectoren, en in het gegeven dat problemen en oplossingen op het ene schaalniveau consequenties hebben voor andere schaalniveaus. Het huidige stelsel van samenwerkingsverbanden lijkt te leiden tot suboptimale oplossingen als het gaat om de welvaart en het welzijn van de regio. Gegeven deze complexiteit is het voor het Rijk lastig om positie te kiezen.

Kern van het advies

Om de internationale concurrentiepositie van de regio én van Nederland te versterken is de ruimtelijke en economische ontwikkeling van de metropoolregio rondom Schiphol en Amsterdam van groot belang. Alle betrokken partijen – overheden, bedrijven en burgers – zullen hun krachten moeten bundelen om dit te bereiken. Een evenwichtige versterking van de concurrentiepositie van de regio vraagt om het zorgvuldig combineren van regionale en bovenregionale belangen. Dit kan volgens de raad het beste plaatsvinden in de regio, waarbij

de regiopartijen (overheden, bedrijven kennisinstellingen en bewoners) opgave-georiënteerd samenwerken en zich niet laten belemmeren door geografische en bestuurlijke regiogrenzen. De raad adviseert over de inzet van het Rijk als systeemverantwoordelijke, waarbij het Rijk helderheid geeft over de eigen doelen en concrete randvoorwaarden en procesvereisten geeft voor besluitvorming in de regio. Daarbij waarschuwt de raad om daarin niet een vooraf bepaalde hiërarchie in belangen of doelen van het Rijk op te nemen. De raad adviseert over voortzetting van het overleg tussen Schiphol en haar omgeving in een omgevingsraad, met een minder grote rol voor het Rijk en met meer ruimte voor een integrale benadering van de omgevingskwaliteit.

Presentatie en nazorg

Op 12 september heeft de raad het advies 'Sturen op samenhang' aangeboden aan staatssecretaris Mansveld en aan de voorzitters van Eerste en Tweede Kamer. De vaste Kamercommissie IenM van de Tweede Kamer heeft het aanbod voor een presentatie over het advies afgewezen vanwege de drukke agenda. De raad informeerde de minister van Economische Zaken vanwege de raakvlakken met het regionaal economisch ontwikkelingsbeleid, topsectorenbeleid en het mededingingsbeleid. De minister van Wonen en Rijksdienst attendeerde de raad op onderdelen van het advies die ingaan op de rol van de regio bij het afstemmen van vraag en aanbod in de woningmarkt. De minister van Infrastructuur en Milieu informeerde de raad vanwege haar betrokkenheid via de portefeuilles weginfrastructuur, ruimtelijke ordening en water. Ook de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties werd geïnformeerd omdat het advies raakt aan de plannen van zijn ministerie over het samenvoegen van de provincies Flevoland, Noord-Holland en Utrecht.

Er zijn in de media ongeveer 25 berichten verschenen over dit advies. Zo was de voorzitter van de commissie, Pieter Hooimeijer te beluisteren in een interview met BNR Nieuwsradio. In het Financieel Dagblad zijn zes artikelen verschenen over dit onderwerp, maar ook de regionale kranten in de buurt van Schiphol hadden aandacht voor het onderwerp. In de loop van 2013 stond er ook een artikel in S+RO en een online bijdrage op gebiedsontwikkeling.nu.

De Rli is uitgenodigd voor verschillende discussies over het advies zoals met gedeputeerden van

de provincie Noord-Holland, met bestuurders uit regio en sector in de Stuurgroep SMASH en in een klankbordbijeenkomst over het MIRT programma in de regio Eindhoven. De Rli organiseerde daarnaast verschillende debatten in de regio waarin bestuurders vanuit overheid en bedrijfsleven en ambtelijke vertegenwoordigers vanuit provincies, gemeenten en Rijk en ook bewonersvertegenwoordigers het advies bespraken en vervolgstappen verkenden.

Doorwerking

Het advies is op verschillende plaatsen goed ontvangen. De SMASH stuurgroep heeft laten weten het advies te betrekken bij de beleidskeuzes voor SMASH en naar verwachting in het voorjaar van 2014 in plannen over de Structuurvisie Mainport Amsterdam Schiphol Haarlemmermeer aan de Tweede Kamer aan te geven hoe de aanbevelingen worden opgevolgd.

In gesprekken met de andere departementen blijkt dat het advies ook daar bij de gedachtevorming wordt betrokken. Bij BZK betreft die de discussie over de landsdeelvorming en bij EZ de natuurvisie. Ook bij het samenwerkingsverband Zuidvleugel wordt het gedachtegoed uit het advies benut.

Nederlandse logistiek 2040, designed to last

Aanleiding

Het Topteam Logistiek (Strategisch Platform Logistiek) heeft in 2011 een advies aan de overheid uitgebracht, waaruit een duidelijke ambitie spreekt: Nederland heeft in 2020 een internationale topositie in de afwikkeling van goederenstromen, als ketenregisseur van (inter)nationale logistieke activiteiten en als land met een aantrekkelijk innovatie- en vestigingsklimaat voor het verlandend en logistiek bedrijfsleven. De inspanningen van het Topteam Logistiek hebben geleid tot een Innovatiecontract dat zes roadmaps omvat. De focus van het Topteam Logistiek ligt op de korte tot middellange termijn.

Op wereldwijde schaal doet zich een aantal ontwikkelingen voor die op lange termijn ook impact hebben op de Nederlandse logistiek. Denk aan de schaarser wordende grondstoffen en energiebronnen, klimaatverandering, verschuivende geopolitieke en economische machtsverhoudingen en een wereldbevolking die snel groeit en steeds rijker wordt. De minister van Infrastructuur en Milieu heeft de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur daarom gevraagd een advies uit te brengen over de logistieke kracht van Nederland.

Kern van het advies

Het advies geeft antwoord op de vraag welke inspanningen de overheid moet leveren om de logistieke sector zelf en de sector als enabler voor de topsectoren hightech, chemie en agrofood in 2040 optimaal te laten functioneren.

Centraal in het advies staat de constatering dat steeds meer bedrijven als antwoord op de wereldwijde maatschappelijke, economische en technologische ontwikkelingen het concept van de circulaire economie in hun bedrijfsvoering als uitgangspunt nemen. De raad stelt dat deze transformatie de Nederlandse logistieke sector nieuwe kansen biedt, mits goed wordt ingespeeld op de consequenties die de circulaire economie heeft voor logistieke stromen op mondiaal, nationaal en lokaal niveau.

De overheid dient de ontwikkeling van de voor de circulaire economie benodigde logistieke concepten te stimuleren. De raad adviseert allereerst om het aantal vervoersbewegingen te minimaliseren door het stimuleren van de vorming van clusters van bedrijven. Advies is om de kansen op te

pakken om Nederland tot Europese hub van de circulaire economie te maken. Tevens dient de overheid de verwachte problemen op het gebied van stadslogistiek te lijf te gaan door het stellen van doelvoorschriften ten aanzien van leefbaarheid, veiligheid en bereikbaarheid. De andere adviezen zijn: stimuleer circulaire bedrijfsconcepten, inventariseer voor elk gebied de logistieke opgaven, creëer een level playing field en stimuleer technologische innovaties. Tot slot heeft de raad een aantal aanbevelingen voor het bedrijfsleven geformuleerd.

Presentatie en nazorg

Op 8 oktober 2013 is het advies aangeboden aan minister Schultz van Haegen van Infrastructuur en Milieu. Het advies is gepresenteerd op een symposium met rond de tweehonderd deelnemers uit diverse gremia (bedrijfsleven, overheid, NGO's, wetenschap). Jongeren namen een prominente plek in tijdens het symposium. Via een websitepagina was alles live te volgen. Mede hierdoor zijn meer dan dertigduizend mensen bereikt. Het advies heeft veel aandacht gekregen door middel van artikelen (AD, FD, Volkskrant, diverse sectorgerelateerde tijdschriften), interviews, presentaties op symposia en deelname aan ronde tafels. Dit advies was met ca. 45 artikelen van mei tot november regelmatig in de aandacht van de verschillende media. In de landelijke media verschenen artikelen in de Volkskrant, Nederlands Dagblad, AD, Cobouw en het FD. Commissievoorzitter Marike van Lier Lels was te beluisteren op BNR Nieuwsradio. Opvallend was de brede spreiding over de verschillende media en ook de aandacht in (online) vakbladen/tijdschriften zoals in het Logistics jaarboek van EVO, EVO Logistiek, Nieuwsblad Transport, Logistiek.nl, Logistiek Magazine en RO Magazine. Inhoudelijk lag de focus in de berichtgeving voornamelijk op de mogelijkheden van de logistieke sector in de circulaire economie, Nederland (met name Rotterdam) als recyclehub en de problematiek van winkelbevoorrading en stadsdistributie.

Doorwerking

Met het advies heeft de Rli logistiek op de kaart gezet in relatie tot circulaire economie. Dit biedt een positieve framing van logistiek als enabler van de circulaire economie.

Het advies is door staatssecretaris Mansveld van het ministerie van IenM gebruikt voor het rijksprogramma Van Afval Naar Grondstof.

Het advies is gepresenteerd op het zes secretaris-generaal overleg. Dit is een jaarlijkse informele bijeenkomst met SG's van transportministeries van Duitsland, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, België, Polen en Nederland.

Het ministerie van IenM heeft het advies onder de aandacht gebracht van het International Transport Forum.

De raadsleden van de gemeente Utrecht hebben een ronde tafel georganiseerd over het advies. In het kader van het Event Mobiliteitvernieuwing Zuidvleugel is het advies als input gebruikt voor de ronde tafel over circulaire economie en stadslogistiek.

Duurzame keuzes bij de toepassing van het Europees landbouwbeleid in Nederland

Aanleiding

In de zomer van 2013 hebben het Europees Parlement, de Raad van Ministers van Landbouw en de Europese Commissie overeenstemming bereikt over het Europese landbouw- en plattelandsbeleid (GLB) voor de periode 2014-2020. Het is vervolgens aan de lidstaten om beslissingen te nemen over de nationale uitvoering.

Dit briefadvies is onderdeel van een drieluik¹ over de noodzaak van verduurzamen en innoveren om daarmee de concurrentiekracht en internationale positie van de Nederlandse land- en tuinbouw te behouden en te verbeteren voor de toekomst. In het advies pleit de raad voor het gericht inzetten van Europees landbouwgeld voor innovatie en verduurzaming van boerenbedrijven: alleen zo kan een gezonde toekomst voor de Nederlandse landbouw worden veiliggesteld.

Kern van het advies

Bij de toepassing van het Europees landbouwbeleid zijn er in hoofdlijnen drie kernbeslissingen aan de orde:

- over de snelheid van de overgang van de huidige, per bedrijf verschillende, bedrijfs-toeslagen op historische grondslag naar een binnen Nederland voor alle bedrijven gelijke hectaretoeslag;
- over de wijze waarop de vergroening van deze bedrijfstoeslagen verder kan worden vormgegeven;
- Over de overheveling van een deel van het budget voor hectaretoeslagen naar het budget voor plattelandsbeleid, met als doel verdere verduurzaming van de sector en versterken van de innovatiekracht.

Deze kernbeslissingen worden in het advies nader uitgewerkt in aanbevelingen.

Presentatie en nazorg

Op 31 oktober 2013 is het briefadvies 'Duurzame keuzes bij de toepassing van het Europees landbouwbeleid in Nederland' gepubliceerd. Ter illustratie bij het briefadvies zijn drie infographics gemaakt. Tijdens het op 6 en 7 november gehouden Kamerdebat over de landbouwbegroting

is het overhevelen en inzetten op innovatie en verduurzaming aan de orde geweest. Dit briefadvies kreeg (met ca 20 media uitingen) voornamelijk aandacht in de typische landbouw vakbladen en (digitale) media zoals De Boerderij, Nieuwe Oogst, AgriHolland, Groene Ruimte en Boerenbusiness. Naast een paar kritische noten over de aanbevelingen van LTO voorzitter Albert Jan Maat, Boerderij redacteur Johan Oppewal en landbouwhoogleraar Dirk Strijker (met een weerwoord van Rli voorzitter Henry Meijdam en commissievoorzitter Gerrit Meester), handelden de meeste bijdragen vooral over de strekking en aanbevelingen van het advies.

Doorwerking

Op 6 december 2013 verscheen de brief 'Implementatie Gemeenschappelijk Landbouwbeleid' van staatssecretaris Dijkema, waarin expliciet gerefereerd wordt aan het advies. Hierover heeft de Kamer op 18 december gedebatteerd. In de eerste helft van 2014 vindt de nadere uitwerking van de implementatieplannen plaats. Het is nu nog te vroeg om te beoordelen wat de invloed van de Rli-advisering over GLB en duurzame landbouw wordt op de uitwerking van de implementatieplannen van het GLB en het overig landbouwbeleid. Innovatie en verduurzaming staan inmiddels wel stevig op de politieke agenda. Ook regionale overheden zijn geïnteresseerd in dit advies, zo heeft de voorzitter van de commissie, Gerrit Meester, een presentatie van dit advies gegeven voor de Provinciale Adviescommissie Leefomgevingskwaliteit Zuid-Holland.

¹ Samen met de Rli-adviezen: 'Het Europees landbouwbeleid als transitie-instrument voor land- en tuinbouw' (2011) en 'Ruimte voor Duurzame landbouw' (2013).

Web publicatie

Verslag debat 'De (on)zekerheden in woningbehoefteramingen'

Aanleiding

Het debat 'De (on)zekerheden in woningbehoefteramingen' is door de Rli georganiseerd op verzoek van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). De inschatting van de toekomstige woningbehoefte speelt een belangrijke rol bij de voorbereiding en de monitoring van het woningbouwbeleid van het Rijk. Deze inschattingen zijn met grote onzekerheden omgeven. Aan de orde kwamen zowel de huidige praktijk van vervaardiging en gebruik van de prognoses als ook mogelijkheden om beter inzicht te krijgen in de onzekerheden van prognoses.

Kern van het debat

Bevolkings- en huishoudenprognoses zijn voor zowel publieke als private partijen waardevolle instrumenten, die een redelijk betrouwbaar beeld verschaffen van demografische ontwikkelingen op landelijk, regionaal en lokaal niveau. De vertaling van de beschikbare data in woningbehoefteramingen is echter gecompliceerd. Er zijn veel variabelen in het spel, die mede samenhangen met deels onvoorspelbare economische, financiële en maatschappelijke ontwikkelingen. De trends van deze variabelen hebben daarom een onzekerheidsmarge in de tijd en per geografisch schaalniveau (nationaal, regionaal, lokaal). Om de effecten van die onzekerheidsmarges op vraag, aanbod, samenstelling en omvang van de diverse doelgroepen toch zo scherp mogelijk in beeld te krijgen, verdient het aanbeveling meerdere scenario's op te stellen. Binnen deze scenario's kan de trend van diverse parameters worden gevarieerd om zicht te krijgen op de bandbreedte van de onzekerheid in de betreffende prognose. Daarnaast kunnen in deze scenario's de effecten van verschillende beleidsopties worden ingebracht. Op die manier zijn de effecten van beleidskeuzes op prognoses en de onzekerheden daarin, goed in beeld te brengen.

Presentatie en nazorg

Het debat is vrijdagmiddag 13 september met veertien deskundigen in Utrecht gehouden. Van het debat is een journalistiek verslag gemaakt. Dit verslag is aangekondigd in de Rli-nieuwsbrief en beschikbaar op de Rli-website.

Doorwerking

De Rli start begin 2014 met een advies over 'Woningbehoefte' dat ingaat op de vraag hoe de overheid tijdens en na de crisis zorg kan dragen voor voldoende woningen, van de juiste kwaliteit, op de juiste plek. Woningbehoefteramingen zullen in dit advies aan de orde komen.

FINANCIËEL OVERZICHT

3

FINANCIËEL OVERZICHT

3

	Begroting 2013 (x 1000)	Realisatie 2013 (x 1000)
Personeelskosten*	2.702	2.789
Vergoedingen raadsleden	708	707
Algemene en materiële kosten	178	173
Adviezen	893	722
Totaal RLI	4.481	4.355

Toelichting:

- * Bij het financieel overzicht zijn ook de personeelskosten en kosten van adviezen van de Commissie voor Advies inzake de Waterstaatswetgeving (CAW) meegenomen. Dit omdat de CAW gebruikt maakt van de secretariële ondersteuning van de RLI.

VOORUITBLIK 2014

4

VOORUITBLIK 2014

4

Meerjarig werkprogramma 2014-2015

Een focus op meerjarige programmalijnen gebaseerd op de belangrijkste ontwikkelingen voor het fysieke domein, biedt een meerjaren perspectief voor op te pakken adviesonderwerpen. De raad hecht eraan om de verbinding te zoeken tussen de verschillende sectoren die binnen het adviesdomein van de Rli vallen. Daarnaast is het volgens de raad zaak om de verbinding te leggen tussen de opgaven op (middel)langetermijn en de beleidspraktijk van alle dag. De meerjarige programmalijnen die in het werkprogramma 2014-2015 centraal staan zijn:

- 1 Economie en duurzame ontwikkeling in het fysieke domein
- 2 Duurzaam ruimtegebruik: flexibel en adaptief
- 3 Omgaan met risico's en onzekerheden in het fysieke domein
- 4 Kennis in het fysieke domein: ontwikkeling, benutting en infrastructuur
- 5 Vermaatschappelijking in het fysieke domein: veranderende rol bestuur en nieuwe arrangementen
- 6 Globalisering: internationalisering en aandacht voor het lokale in het fysiek domein

De volgende adviesonderwerpen staan op de agenda voor publicatie in 2014:

Uit het werkprogramma 2013:

Langer zelfstandig, een gedeelde opgave van wonen, zorg en welzijn, januari 2014

Dit advies richt zich op de gevolgen van de voorgenomen beleidsveranderingen in de langdurige zorg voor de woningmarkt en verkent de handelingsperspectieven voor de betrokken partijen in de organisatie van wonen en zorg. Gepubliceerd in januari 2014.

Doen en laten, effectiever milieubeleid door mensenkennis, maart 2014

Dit advies gaat over het benutten van kennis over het gedrag van mensen om milieudoelen dichterbij te brengen: Hoe kan gedragskennis in overheidsbeleid gericht worden benut om mensen te stimuleren milieuvriendelijkere keuzes te maken en zich milieuvriendelijker te gedragen? Gepubliceerd in maart 2014.

Kwaliteit zonder groei, over de toekomst van de leefomgeving

De raad gaat in dit advies op zoek naar manieren om de kwaliteit van de leefomgeving te borgen in tijden van afnemende groei. Gepubliceerd in april 2014.

De toekomst van de stad, de kracht van nieuwe verbindingen

Het advies beziet de opgaven van de stad vanuit de context van de regio, stad en ommelanden en onderlinge relaties en verkent of nieuwe paradigma's helpen bij het denken over de toekomst van de stad. Gepubliceerd in april 2014.

Uit het werkprogramma 2014-2015:

Woonbehoefte

Dit advies zal ingaan op de vraag op welke manier de overheid in de toekomst zorg kan dragen voor voldoende woningen, van de juiste kwaliteit, op de juiste plek. Hierbij zal ook worden ingegaan op de effecten van een aantal structurele veranderingen op het gebied van bijvoorbeeld demografie, economie en technologie. De Rli verwacht dit advies eind 2014 uit te brengen.

Tussen EU en burger

In dit advies komt de beeldvorming in het fysieke domein op de verschillende schaalniveaus aan de orde. Nederland is steeds meer onderdeel van Europa, zowel economisch als beleidsmatig.

Tegelijkertijd zijn er steeds meer lokale maatschappelijke initiatieven op het terrein van publieke taken in het fysieke domein. Hoe moet de rijksoverheid gezien deze ontwikkelingen haar rol oppakken in beleidsvorming in het fysieke domein? De Rli verwacht dit advies in het eerste kwartaal van 2015 uit te brengen.

Verkenning technologische innovaties in het fysieke domein

Deze verkenning gaat over het gebruik van technologische innovaties in het fysieke domein: Worden de kansen van technologische innovaties voldoende benut door overheden? Wat zijn verwachte toekomstige effecten van mogelijke innovaties op de fysieke leefomgeving? De verkenning zal in het najaar van 2014 worden afgesloten met een conferentie om de bevindingen te bespreken.

Niet vermeld in een werkprogramma, maar tussentijds gevraagd of op eigen initiatief:

Verplichte verzekering Brzo-bedrijven

In januari 2014 heeft het ministerie van IenM contact gezocht met de Rli en gevraagd om inbreng in het dossier van de aansprakelijkheid en verzekering van risicovolle (Brzo-)bedrijven.

Afwegingskaders risicobeleid

Dit advies gaat over een nieuw risicobeleid gebaseerd op het opnieuw fundamenteel doordenken van de beginselen die ten grondslag liggen aan de risicomaat. De Rli verwacht dit advies in mei 2014 uit te brengen.

Rijksvastgoed portefeuillestrategie

Het Rijk heeft de raad gevraagd hoe het inhoudelijke rijksbeleid nadrukkelijker richtinggevend kan zijn bij het maken van keuzes ten aanzien van rijksvastgoed. Hiermee moet invulling gegeven worden aan de wens niet alleen financieel rendement, maar ook maatschappelijk rendement deel uit te laten maken van de afwegingen die het Rijk maakt. De Rli verwacht dit advies in het derde kwartaal 2014 uit te brengen.

SAMENSTELLING RAAD EN SECRETARIAAT IN 2013

5

SAMENSTELLING RAAD EN SECRETARIAAT IN 2013

5

In 2013 bestaat de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur uit de volgende personen:

mr. H.M. (Henry) Meijdam (voorzitter)

A.M.A. (Agnes) van Ardenne-van der Hoeven

ir. M. (Marjolein) Demmers MBA

E.H. (Eelco) Dykstra MD

L.J.P.M. (Léon) Frissen

ir. J.J. (Jan Jaap) de Graeff

prof. dr. P. (Pieter) Hooimeijer

prof. mr. N.S.J. (Niels) Koeman

ir. M. E. (MARIKE) van Lier Lels

prof. dr. ir. G. (Gerrit) Meester

ir. A.G. (Annemieke) Nijhof MBA (staat niet op de foto)

prof. dr. W.A.J. (Wouter) Vanstiphout

In 2013 zijn de volgende mensen werkzaam (geweest) op het secretariaat:

dr. R. (Ron) Hillebrand, *Algemeen secretaris*
 drs. E.A. (Agneta) Andersson, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 H. (Hanna) Bholai, *Managementondersteuner*
 ir. D. (Dominique) Blom, *Adviseur*
 E.M.A. (Lisette) Bouwen, *Managementondersteuner (tot 1-3-2013)*
 A. (Anita) Bruines, *Adviseur*
 dr. M. (Mirjan) Bouwman, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 dr. N. (Nicole) van Buren, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 dr. ir. L.M. (Lianne) Doeswijk, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 dr. L. (Lianne) van Duinen, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 drs. W. (Willeke) Eikmans, *Medewerker Advisering*
 M. (Miep) Eisner, *Communicatieadviseur*
 M.L. (Mirjam) van Gameren, *Medewerker Advisering*
 ir. F.W. (Folmer) de Haan, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur, Algemeen secretaris AER*
 I. (Indra) Haimé, *Medewerker Advisering*
 ing. D. (Dick) Hamhuis, *plv secretaris / Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 drs. C.M. (Claudia) van Hoorn, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur, Secretaris CAW*
 C.J. (Cora) Kulk, *Medewerker coördinator bedrijfsvoering*
 dr. B.H. (Bas) van Leeuwen, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 ir. H. (Hannah) Koutstaal, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 mr. G.J. (Grieta) Mensing, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur (tot 1-3-2013)*
 drs. M.R.P. (Michiel) Ooms, *MSc, Senior Adviseur*
 ir. Y. (Yvette) Oostendorp, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 dr. ir. E.C. (Erik) Schmieman, *plv directeur bedrijfsvoering/ Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 dr. V.J.M. (Vincent) Smit, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur*
 ir. B. (Bart) Thorborg, *Senior Adviseur*
 A.H. (Ton) Wagenveld, *Adviseur*
 drs. G.J. (Geertjan) Wenneker, *Coördinerend/Specialistisch Adviseur (tot 1-7-2013)*
 A.K. (Alexander) Woostenburg, *MSc, Medewerker Advisering*
 C.I.A. (Katja) de Vries, *Medewerker Advisering*
 J. (Jonneke) Thijssen, *Adviseur Bedrijfsvoering*
 M. (Monique) van Staden, *Managementondersteuner*
 S.J. (Stefan) Overklift Vaupel Kleijn, *Medewerker Advisering*
 drs. M.M. (Michiel) de Vries, *Senior Adviseur Bedrijfsvoering*

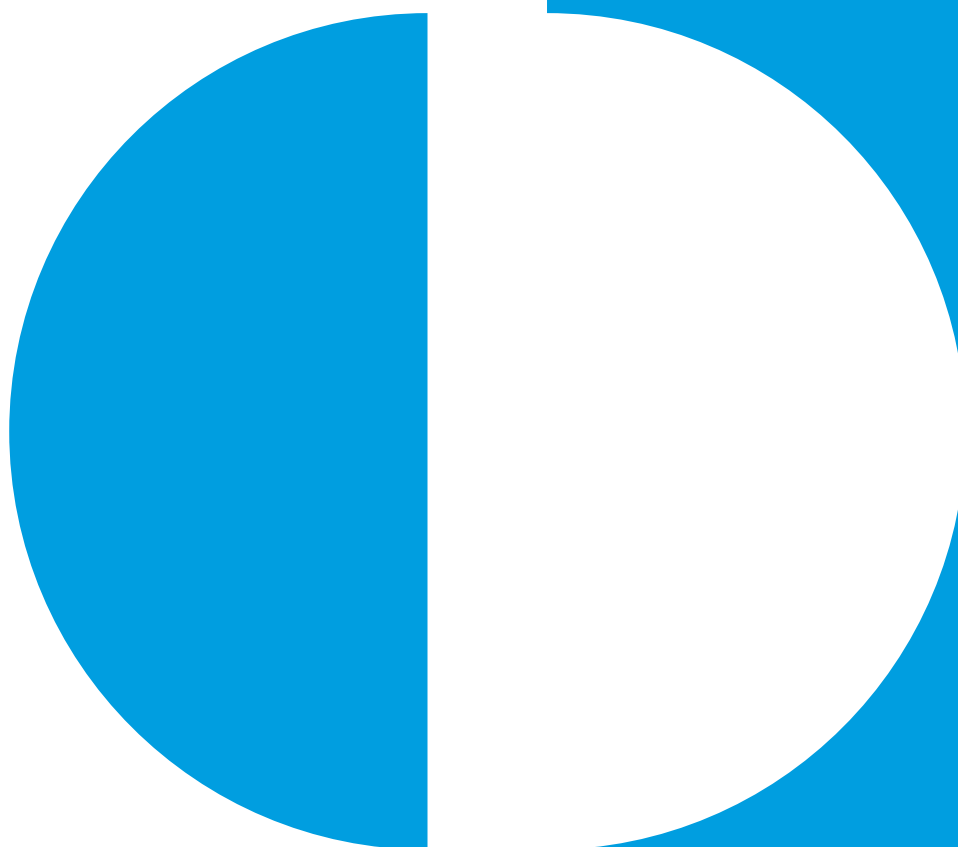
**Publicatie Rli
Maart 2013**

Ontwerp

Jenneke Drupsteen Grafische vormgeving,
Den Haag

Fotoverantwoording

Cover – Nationale Beeldbank
pag. 9 – Maurice Mikkers / Hollandse Hoogte
pag. 10 – Nationale Beeldbank
pag. 11 – Siebe Swart / Hollandse Hoogte
pag. 16 – Nationale Beeldbank
pag. 24 – Wim Oskam

Raad voor de leefomgeving en infrastructuur

Oranjevuitensingel 6
Postbus 20906
2500 EX Den Haag
info@rli.nl
www.rli.nl